„ZĂBOVIND PENTRU FOLOSUL NEAMULUI ROMÂNESC DE OBȘTE…”

Viața și lucrarea fericitului Damaschin Dascălul, Episcopul Râmnicului († 5 decembrie 1725)

Ioana Iancovescu

Partea I

…și eu, nevrednicul fapt al mâinilor lui Dumnezeu, Stăpânului celui proslăvit în Troiță, deșteptându-mă spre cunoștiința bunătății Sfinției Sale ceii multe, ce au făcut și face cu mine, știind că nimica dintru a mea vrednicie nu fac, ci ori ce încep spre lauda Lui, a Lui iaste voința, și ce sfârșesc, a Lui iaste lucrarea; pentru aceia plec și trupul mieu și sufletul înpreună cu toate simțirile și mă închin Lui, și proslăvesc numele Lui, și-I mulțumescu de toată facerea Lui de bine. Căci bine au voit de m-au făcut Luișsi slujitoriu și lucrătoriu întru a Lui duhovnicească vie…
Damaschin Dascălul, Episcopul Râmnicului

Dar ce iaste mai cuviințat pravoslavnicului stăpân, decât a înfrumuseța pre cei de supt ascultarea lui, mai nainte de toate, cu blagocestiia?”[1]

Ca nimeni altul, voievodul sfânt Constantin Brâncoveanu a știut să găsească între oamenii Bisericii pe cei aleși, în măsură să-i susțină eforturile pe care, ca un Nou Constantin, cum se spunea pe atunci, le depunea spre întărirea Ortodoxiei. Întreg secolul al XVII-lea fusese marcat de agresiunile îndreptate de către celelalte Biserici, în special de iezuiți și de calvini, împotriva Bisericii Ortodoxe, prin toate mijloacele posibile, de la subtilele polemici dogmatice, la propaganda prin tipărituri și la mijloace de presiune financiare și chiar militare. Sfâșierea Bisericii și „vremile turburăcioase” îi făceau pe creștini să cugete la sfârșitul lumii, dar pentru voievod și apropiații săi, cazul recent și dureros al Transilvaniei, în care autoritățile austriece de ocupație forțaseră Unirea

1 Predoslovia închinată de Șerban Greceanu lui Constantin Brâncoveanu, în *Evanghelia greco-română* tipărită la București în 1693. Citatele din vechile tipărituri românești în: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche* (4 vol.), București, 1903-1944, în continuare BRV. Aici tom I, p. 333.

cu Roma a românilor ortodocși, reprezenta un pericol iminent – și care, de altfel, avea să se profileze curând, prin ocuparea Olteniei (1718–1739).

Într-atât de profund se identifica poporul român cu credința ortodoxă, încât agresiunile asupra Ortodoxiei erau privite ca amenințând însăși ființa Țării. Însă, după cuvintele lui Șerban Greceanu,

„...Măriia Sa prea luminatul Domn fiind râvnitoriu pravoslavnicii credințe (...) și măcar că să află Măriia Sa, ca nici odinioară altă dată, în multe și unele după altele ale politicii griji (...), toate lucrurile cele den afară iubitoriul de Dumnezău Domnul lăsându-le pre urmă, au pus înaintea tuturor acest sfânt lucru, nedejduind cum că pentru mai multă cinstea ce face celor dumnezăești, va chivernisi Dumnezău și pre cei supuși Măriei Sale pravoslavnici..."[2]

Pentru aceasta, luminatul voievod, ca unul ce era „din fire plecat spre cele sufletești și bisericești"[3], a socotit necesar să se înconjure de arhierei aleși numai dintre marii cărturari: Mitrofan, „tipograful și sloveanul desăvârșit"[4] – fost episcop de Huși, pribegit în Țara Românească unde a îngrijit tipărirea *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino și primele tipărituri brâncovenești, instalat la Buzău în 1691 pentru a continua aici lucrarea tipografică; apoi marele Antim Ivireanul, ridicat de voievod la cea mai înaltă arhierie a țării și, în sfârșit, „dascălul kyr Damaschin", ales în 1702 episcop la Buzău, după moartea episcopului Mitrofan, apoi în 1708 la Râmnic, în urma lui Antim.

Pentru alegerea în scaunul vlădicesc de la Buzău, „dascălul kyr Damaschin" a trebuit să facă față concurenței a doi egumeni, probabil greci, din București, anume Ignatie de la mănăstirea Mihai Vodă și Athanasie de la Radu Vodă, două mănăstiri închinate la Sf. Munte[5]. El nefiind egumen, ci doar cărturar, nu avea, prin urmare, experiența conducerii bisericești; putem vedea așadar, în această neobișnuită întâietate ce i s-a arătat, voința voievodului Brâncoveanu care l-a dorit arhiereu pentru a-și putea desfășura și impune lucrarea cărturărească de traducere și tipărire a cărților de cult de care avea nevoie țara – sau, după notița concisă din *Condica sfântă*:

2 *Ibidem*.

3 Cuvintele episcopului Damaschin, în prefața la *Psaltirea slavo-română*, Buzău, 1703. BRV IV, p. 30.

4 Însemnare din 1689 a unui grămătic, pe manuscrisul unei copii după o traducere a episcopului Mitrofan. Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești* [din Biblioteca Academiei Române], (în continuare *CMR*), vol. I, București, 1978, p. 303 (ms. rom 1357).

5 Potrivit *Condicii sfinte*, editată de episcopul Ghenadie Craioveanul (Enăceanu), București, 1886, p. 91; Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, ed. II, București, 1932, vol. II, p. 65.

Deși începuturile traducerilor și tiparului în limba țării erau considerabil mai vechi, abia în vremea domniei lui Brâncoveanu și în deceniile care i-au urmat, acestea s-au desăvârșit și și-au împlinit menirea, dar nu fără serioase reticențe venite uneori chiar de la arhiereii țării.

„s-au arătat a fi mai de folos la această sfântă Episcopie."[6]

Că voii lui Brâncoveanu îi datora alegerea, el însuși o mărturisea în calde cuvinte:

„...știm că și porunca lui Hristos Mântuitoriului avem, să dăm, după Făcătoriul, și stăpânilor pământești cealea ce să cuvin (...). Aciastă poruncă a Stăpânului Hristos cu tot sufletul cuprinzându-o și cu cea de Dumnezău însuflată învățătură a fericitului Pavel luminându-mi ochii proastei meale minți, eu smeritul rugătoriu de sănătatea Mării tale, caut la ceale mari și din cea firească bunătatea Mării tale făcute isprăvi spre mine mult plecatul; căci cu vrearea Stăpânului Hristos m-ai luat și la păstoriia aciasta a turmei cei cuvântătoare a Lui m-ai rădicat, nu după vreo vrednicie a mea – că în mine nici un lucru vreadnic de cinste nu știu – ci după mare mila Mării tale făcând. Ce voi răsplăti dară Domnului și stăpânului mieu, Mării tale, prea înnălțate Doamne, pentru toate cealea ce ai făcut și faci cu a mea nevrednicie? Știu că slobozeniia mea iaste cumpărată cu mult prețul bunătății Mării tale, după zisa unui filosof: cela ce ia facerea de bine, își vinde slobozeniia. Și aciasta iaste ce să zice: că lui Dumnezău și părinților și făcătorilor de bine, niciodată a face din destul sau a răsplăti cum să cade, nimenea nu poate. Și ce vreadnică răsplătire poci eu smeritul să aduc Mării tale, fără numai mulțămita și osârdiia inimii meale..."[7]

Toți acești arhierei ai vremii lui Brâncoveanu și-au propus, ca principală lucrare, împodobirea Bisericii românești cu cărțile de cult necesare, însă episcopul Mitrofan și Sf.Antim au fost mai mult tipografi decât traducători. Deși începuturile traducerilor și tiparului în limba țării erau considerabil mai vechi, abia în vremea domniei lui Brâncoveanu și în deceniile care i-au urmat, acestea s-au desăvârșit și și-au împlinit menirea, dar nu fără serioase reticențe venite uneori chiar de la arhiereii țării. Astfel, însuși mitropolitul Theodosie, tipărind în 1680 o ediție slavo-română – așadar, cu rugăciunile în slavonă și indicațiile de tipic în română – a *Liturghierului*, se justifica astfel:

„...iară Liturghiea toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutezat."[8]

---

6 *Condica sfântă*, loc. cit.

7 În prefața la *Apostolul* din 1704, *BRV* I, p. 456.

8 *Ibidem*, pp. 230–231.

Rezerva venea, pe de-o parte, din faptul că limba română nu era socotită limbă liturgică, iar pe de alta, deoarece cărturarii români erau conștienți de imaturitatea limbii literare, de dificultatea aflării în lexicul românesc al acelei vremi termeni și expresii adecvate noțiunilor teologice subțiri și gândurilor înalte din textul originar:

„...că cu greu iaste a tălmăci neștine singur, ales despre limba elinească spre cea rumânească; că sunt cuvinte elinești și vorbe dupre locuri care unele nici la lexicoane nu să află; altele, de să și află și să înțeleg, iară pentru îngustarea limbii rumânești, nu pot veni la tălmăcit..."[9]

Totuși, traducerea cărților de slujbă era, în ochii voievodului Brâncoveanu, un lucru cu atât mai necesar, cu cât, pe această cale, a tiparului, se infiltra uneori prozelitismul calvin, și cu cât cărțile de strană erau folosite și pentru deprinderea citirii, înainte de răspândirea primelor *Bucoavne*. Mai mult, difuzarea în popor și printre frații de peste munți a cărților românești de slujbă era, pentru înțeleptul voievod, infinit mai prețioasă pentru consolidarea rădăcinilor ortodoxe ale neamului decât publicarea lucrărilor grecești de înaltă polemică dogmatică – așa cum erau, de pildă, volumele patriarhului Dositei Nottara al Ierusalimului, publicate de voievod la începutul domniei sale – și în această direcție s-a îndreptat efortul principal de tipărire, păzind însă măsura cuvântului evanghelic: „pe acestea se cuvenea să le faceți, iar pe acelea să nu le lăsați" (*Lc.* XI, 43). Era o prioritate a vremii ce preocupa conștiințele luminate ale Ortodoxiei, între care, de pildă, cuviosul monah athonit Ivan Vîșenski († 1625), cel care, în fața profundei crize a Bisericii, dădea expresie acestor gânduri de acută și dureroasă actualitate:

amenințarea Unirii poate fi depășită doar prin efortul interior, prin înnoirea și renașterea vieții duhovnicești; Ortodoxia nu va triumfa din dezbateri, ci cu credință ascetică, smerită înțelepciune și rugăciune intensă (...), prin întoarcerea la smeritul și înțeleptul Octoih. Totuși, ortodocșii trebuie să ia parte la dezbateri, altfel ar părea că nu au răspunsuri.[10]

* * *

Damaschin Dascălul se trăgea din Voinești Dâmboviței, unde familia sa avea mici proprietăți. Despre tinerețea și formația sa nu avem informații, iar din familie ne sunt cunoscuți doar urmașii fraților săi, Stan și Eftimie căpitanul Voinescu. Vlădica avea mai mulți nepoți de la aceștia, pe Radu, fiul lui Eftimie, pe Ghinea Stanovici Voinescu, preot și dascăl în Craiova[11] și pe fratele acestuia, Ștefan, care în anii ocupației austriece era logofăt la scaunul Craiovei[12], apoi alți doi nepoți, Bratul vătaful și Iosif ieromonahul care îl ajutau la treburile gospodărești ale Episcopiei[13]. Bratul a fost numit de austrieci judecător în Râmnic[14], iar Iosif ieromonahul care avea metania la Govora, a ajuns pentru scurtă vreme egumen al mănăstirii sale (1725–1726)[15], înainte de a fi numit egumen la Gura Motrului (1731)[16].

9 Radu Greceanu, în postfața la *Mineiul pe septembrie*, Buzău, 1698, f. 132. *Ibidem*, p. 368.

10 Apud pr. Georges Florovsky, *Les voies de la théologie russe*, Lausanne, 2001, pp. 50-51.

11 Însemnare din 1748 pe un manuscris de la Biblioteca Academiei Române: „am scris eu, erei Ghinea Stanovici Voinescu, dascălul căpălnaș, fratele dascălului Ștefan din Craiova, nepotul răposatului întru fericire, părintelui episcopului Damaschin ot Râmnic", *CMR* III, pp. 250–251 (ms. rom. 3806, f. 113).

12 Mihail Regleanu, „Contribuții la cunoașterea episcopului de Râmnic, Damaschin", *Hrisovul*, I (1941), p. 443.

13 Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace (1716–1739)*, București, 1906, anexa 48, p. 166.

14 M. Regleanu, „Contribuții...", p. 443.

15 Comori arhivistice vâlcene, Catalog de documente, București, 1985, vol. II, nr. 187 (1725, sept. 25); PS Gherasim Cristea, *Istoricul mănăstirii Govora*, Râmnicu Vâlcea, 1995, p. 47.

16 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia...*, p. 90 și anexa 125,

Prima menționare a numelui dascălului Damaschin în calitate de traducător aparține mitropolitului Theodosie, într-o scrisoare către mitropolitul apostat al Ardealului, Atanasie Anghel:

„...Octoihul [slavo-român, tipărit la Buzău în 1700, n.n.] a fost făcut aproape din nou cu multă muncă de dascălul Damaschin al nostru..."[17]

Termenul „dascăl" (gr. *scholiarcha*) folosit aici are înțelesul de profesor, motiv pentru care a fost identificat cu dascălul fiilor stolnicului Constantin Cantacuzino, respectiv Ștefan, urmașul la tron al lui Brâncoveanu, și Radu. Numele profesorului lor este cunoscut dintr-o însemnare făcută pe una dintre cărțile lor de studiu, carte ce aparținea bibliotecii părintelui lor, *Gramatica* slavonă a cărturarului și episcopului Meletie Smotrițki, în ediția moscovită din 1648 care a circulat și în țările române[18]:

„† să sea știe când au învățat dascălul Damaschin coconii dumnealui stolnecului Costandin Cantacozinu, în zilele luminatului domnului nostru Io Costandin voivod Basarab Brâncovean. Mai 2 dne 7204 [1696]."[19]

Această poziție explică bunele relații pe care dascălul le-a avut cu marele cărturar, fiind în același timp o înaltă confirmare a pregătirii de excepție a profesorului. Numele lui se regăsește și pe unul dintre exemplarele din ediția slavonă a aceleiași *Gramatici*, tipărită de Antim Ivireanul în 1697, exemplar ce a trecut prin mâinile mai multor învățăcei de la școala domnească de la Sf. Sava din București. Unul dintre ei notează:

„Gramatica este a lui Pavel și mi-a dat-o dascălul Damaschin de la școala slovenească a domnului Costandin [Brâncoveanu]."[20]

Despre activitatea lui ca profesor la școala domnească nu există decât astfel de informații indirecte, dar acestea confirmă statornicirea numelui de „Dascălul" pe care i l-au păstrat toți urmașii săi cărturari bisericești.

„Iată de ce, credem, – scria acad. Alexandru Lăpedatu în 1906 – e bine

pp. 228-229.

17 N. Iorga, *Istoria Bisericii...*, II, p. 100 și n. 1 la p. 101.

18 Damian P. Bogdan, „Cărți rusești în Țara Românească sub Constantin Bâncoveanu", *Biserica Ortodoxă Română*, LXXIV (1956), nr. 6-7, p. 554.

19 *Ibidem*. Textul după: Ilie Corfus, *Însemnări de demult [de pe manuscrise și cărți din fondul BAR]*, București, 1975, p. 178. Pe același exemplar se mai află o însemnare: „† Vasile copilul ot mitropolie au învățat la gramatică la dascălul Damaschin (...)". D. Bogdan, *loc. cit.*

20 *Ibidem*, p. 556.

să-l păstrăm și noi cei de astăzi, în înțelesul bătrân și curat al cuvântului de odinioară însă [gr. *didáskalos*, magistru, profesor, n. n] și nicidecum în înțelesul lui degenerat de mai apoi și de acum."[21]

S-a propus identificarea lui „kyr Damaschin" și cu xilograful care semnează în 1683 ilustrațiile din *Apostolul* tipărit la București, ca „Damaschin Gherbest", dar acest lucru este improbabil. Nici despre eventuala sa participare în colectivul de traducători al *Bibliei* de la București, așa cum s-a speculat, nu se poate afirma ceva precis. De asemenea, ucenicia sa în meșteșugul tiparului pe lângă episcopul Mitrofan al Buzăului rămâne o ipoteză improbabilă, din moment ce, spre deosebire de Mitrofan, dascălul Damaschin este cunoscut doar ca traducător și diortositor, nu și ca meșter tipograf[22].

Figura sa începe să se desprindă din umbră abia odată cu neobișnuita sa alegere, la 3 octombrie 1702, ca episcop al Buzăului. A încercat să inițieze o școală la Focșani, dar acest proiect nu pare să se fi realizat[23]. Ca toți arhiereii de atunci ai țării, investiți cu atribuții judecătorești, a avut interminabile griji legate de plângerile și neînțelegerile privind moșiile bisericești din eparhie, după cum dovedesc cărțile de judecată vlădicească păstrate în arhivele Episcopiei[24].

La scurtă vreme după instalarea la Buzău, noul episcop a dat spre tipărire *Molitvele vecerniei și utreniei* (1703–1704) și o *Psaltire* (1703)[25], ambele cărți în formula folosită pe atunci, cu textul rugăciunilor în limba slavonă și indicațiile de tipic în română. *Psaltirea* era diortosită de el, desigur o lucrare terminată cândva anterior:

„...m-am îndemnat de am tipărit această de suflet folositoare Psaltire a proroculuișiîmpăratului David, pre limba cea obicinuită a se citi prin bisericile românești, slovenească, cu mai mare osârdie diortosind-o și îndireptând-o..."[26]

Traducerea românească a *Psaltirii* la care, de asemenea, se vede că lucrase mai înainte, a tipărit-o în același an 1703[27]. Tot atunci a tipărit

21 Alexandru Lăpedatu, „Damaschin episcopul și dascălul, traducătorul cărților noastre de ritual", *Convorbiri Literare*, XL (1906), nr. 6-8, pp. 563-564.

22 Ipotezele lui Al. Lăpedatu (op. cit, n. 1/p. 563, în parte provenite de la PS Ghenadie Enăceanu) au fost preluate de N. Iorga (*Istoria Bisericii...*, p. 100) și de aici, de un mare număr de cercetători și publiciști. Argumentele contra, la Barbu Teodorescu, „Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbii literare românești", *Mitropolia Olteniei XII* (1960), nr. 9-12, pp. 629—630 și pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. II, București, 1994, vol. II, p. 171.

23 B. Teodorescu, „Episcopul Damaschin...", p. 631.

24 Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Indice cronologic nr. 3. Episcopia Buzăului* (întocmit de Mihail Regleanu), București, 1958, cat. 1823, 1903 etc.

25 BRV IV, p. 29.

26 *Ibidem*, p. 30.

27 *BRV* I, p. 540.

Catavasierul, o carte care nu s-a păstrat, dar din care știm că avea să dăruiască câteva exemplare mitropolitului Theodosie[28].

În 1704 a tradus, la cererea aceluiași mitropolit, un text care s-a bucurat de o largă circulație în țările române, deși nu a fost tipărit: *Tâlcuirea la Apocalips* a arhiepiscopului Andrei al Cezareei Capadociei[29].

Dar cea mai importantă tipăritură din vremea păstoririi la Buzău a fost *Apostolul* (1704) – deși o ediție integral românească apăruse încă în vremea lui Șerban Cantacuzino (1683)[30].

În viața episcopului și dascălului Damaschin a urmat o perioadă obscură, fără cărți tipărite, fără alte informații; activitatea tiparniței de la Buzău pare să se fi sistat, din motive necunoscute. Știm doar că, la începutul anului 1708[31], a fost sfințit episcop în scaunul Râmnicului – căci murise bătrânul mitropolit Theodosie ce desemnase în locul său pe episcopul Antim de la Râmnic. Însă plecând din Râmnic, Sf. Antim Ivireanul a luat cu el și tipografia – pe care tot el o dusese acolo – așa încât vreme de 16 ani, episcopul cel nou nu a putut tipări nimic. S-a dedicat în schimb lucrării sale fundamentale, aceea de traducere a cărților de slujbă.

* * *

În scaunul vlădicesc de la Râmnic îl aștepta o cruce deosebit de grea; atunci s-a vădit însă, cu adevărat, măsura omului. Doar șase ani de relativă liniște a avut, până la sfârșitul mucenicesc al voievodului Constantin Brâncoveanu. Dar cu domniile agitate care au urmat și mai ales din vara anului 1716, când armatele austriece au ocupat Oltenia pentru a nu o mai părăsi decât după 23 de ani, a început ultima și cea mai dureroasă perioadă din viața sa.

Din documentele Episcopiei știm că a fost un vrednic gospodar, îngrijindu-se să păstreze și chiar să sporească averea Episcopiei, prin cumpărarea de vii, moșii, case etc[32]. Tot el, împreună cu câțiva preoți, a fost ctitorul picturii din biserica Adormirea Maicii Domnului a schitului Sărăcinești-Vâlcea (1717–1718), care rămăsese nepictată. Portretul lui se află pe peretele de vest al pronaosului, alături de cel al episcopului Ștefan care ajutase la ridicarea bisericii[33].

Este probabil că a ajutat mult schitul Jgheaburi-Vâlcea, deoarece numele său este trecut în pomelnicul pictat de la proscomidiar, alături de

28 Em. Vârtosu, „Glossă despre terminologia tipografică la 1703", *Hrisovul*, I (1941), p. 451.

29 *CMR* II, p. 282 (ms. rom. 2469); D. Bogdan, „Cărți rusești...", p. 551.

30 *BRV* I, p. 454 și respectiv pp. 258-262.

31 Al. Lăpedatu dă intervalul ianuarie-aprilie („Damaschin episcopul și dascălul...", n. 1/p. 564).

32 B. Teodorescu, „Episcopul Damaschin...", pp. 631–632.

33 Corina Popa et alii, *Repertoriul picturilor murale brâncovenești. I. Județul Vâlcea*, București, 2008, vol. I, p. 418 și vol. II, il. 29, p. 273.

cele ale ctitorilor și ale predecesorilor în scaunul de la Râmnic, episcopii Ilarion și Antim[34]. Tot în altar, la schitul Iezer, este menționat în pomelnicul parietal, împreună cu episcopul Ilarion și Sf. Antonie schimonahul, dar acest pomelnic a fost rescris în secolul al XIX-lea și nu se mai poate verifica autenticitatea lui[35]. În orice caz, refacerea bătrânului schit s-a terminat cu pictarea bisericii, în vremea episcopului Damaschin, așa cum se menționează în pisanie, dar este foarte probabil ca vlădica să se fi implicat efectiv în aceste lucrări, fapt ce putea, într-adevăr, determina pe Sf. Antonie să-i înscrie numele între binefăcătorii din pomelnic.

După obiceiul vremii, când în pronaosul bisericilor, alături de portretele de ctitori se putea vedea și chipul voievodului sau al chiriarhului în scaun, s-au pictat portrete ale episcopului Damaschin în paraclisul Tuturor Sfinților din mănăstirea Cozia (1710), ctitorie a fericitului arhimandrit Ioan, starețul de la Hurezi, și în pronaosul bisericii mănăstirii Govora (1711), pictat sub îngrijirea aceluiași mare stareț Ioan[36]. Din nefericire, toate portretele menționate au fost masiv retușate la restaurare ori total refăcute, așa încât adevăratul său chip rămâne, așa cum a rămas și toată personalitatea sa, mai mult tăinuit.

Interminabile griji administrative, chestiuni duhovnicești curente[37], ori probleme eparhiale îl vor fi preocupat mai mult decât ne pot spune singure documentele[38]. Așa de pildă, în 1711, călugării de la mănăstirea Cozia se plângeau voievodului – socotit urmaș al vechilor ctitori, așadar în drept să fie implicat în rezolvarea problemelor ivite – de o serie de nereguli săvârșite de egumenul lor, venit din afara mănăstirii. Cum mănăstirea Cozia era, se pare, una dintre foarte puținele – pe atunci – mănăstiri cu viață chinovială din Țara Românească și din întreg Răsăritul ortodox, și cum înțeleptul voievod era, ca și predecesorul său Matei Basarab, un hotărât susținător al obștejitiei, i-a sfătuit pe părinții cozieni să-și aleagă un stareț din rândurile obștei,

„ca să nu vă să strice obiceaiul obștii ce ați avut mai înainte." [39]

În același timp, voievodul însărcina pe episcopul Damaschin, împreună cu un „om domnesc", să vegheze la rezolvarea problemei.

Nici mitropolitul Theodosie și nici Sf. Antim Ivireanul nu l-au susținut pe voievod în problema revenirii mănăstirilor Țării Românești la viața de obște – poate pentru că modelul Sf. Munte, unde pe atunci nu exista nicio chinovie, era socotit hotărâtor. Nu cunoaștem atitudinea episcopului Damaschin în această privință, dar știm că a rămas până la sfârșit în foarte bune relații cu fericitul stareț Ioan de la Hurezi, cel însărcinat de Constantin Brâncoveanu să organizeze marea lavră a Hurezilor după modelul chinovitic de la mănăstirea Câmpulung.

Dar în vara lui 1716, în cursul războiului austro-turc care începuse atunci, Oltenia a fost ocupată de detașamente austriece. Provocată și privită la început de către boieri cu nădejde

34 Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea*, București, 2005, nr. 933.

35 *Ibidem*, nr. 887 și îndoielnice 4. Numele lui figurează și în pomelnicul manuscris al mănăstirii, refăcut după 1740: Aurelian Sacerdoțeanu, „Pomelnicul Mănăstirii Iezerul", *Mitropolia Olteniei* XV (1962), nr. 7-9, p. 533.

36 *Repertoriul picturilor...*, vol. II, il. 6, p. 176 și il. 58, p. 238.

37 „Eu, popa Costandin [ot Cucești], m-am născut în zilele domnului Constandin Vodă Brâncov[eanu], când au fost vălet 7211 [1703] și m-am însurat în zilele lui Ghiorghe Cantaco[zino], prințipu Valah[iei] , vălet 7229 [1721], și m-au făcut diacon și preot Damaschin episcopu Râm[nicului], let 7231 [1723]": I. Corfus, *Însemnări*, p. 296.

38 Pentru cărți vlădicești și pricini consemnate în documente, v. d. ex, *Comori arhivistice...*, II, cat. 146, 148, 161.

39 Aurelian Sacerdoțeanu, „Din arhiva Mănăstirii Cozia", Hrisovul, VI, 1946, pp. 77-78; *Tezaur medieval vâlcean. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Râmnicu Vâlcea*, vol. I, București, 1983, cat. 1162.

– din cauza durității regimului fanariot instituit de turci prin voievodul Nicolae Mavrocordat – ocupația austriacă s-a dovedit curând a fi din ce în ce mai aspră, în special din punct de vedere fiscal, căci în acest scop austriecii au inițiat un program de reforme care alterau înseși structurile și cutumele societății românești tradiționale. În plus, statul absolutist cu înclinații – deja – iluministe care era monarhia habsburgică[40], urmărea controlul laic cât mai strict asupra Bisericii, dar favoriza și prozelitismul catolic pentru Uniație.

Condițiile războiului și ocupației l-au silit pe vlădica de la Râmnic să iasă din rezerva sa pastorală și cărturărească de până atunci: în februarie 1717, înainte de încheierea păcii, a mers la Viena împreună cu o delegație de boieri, pentru a încerca să negocieze statutul Olteniei[41]. A fost singurul său gest politic cunoscut, și acesta motivat, desigur, de nădejdea de a obține drepturi pentru Biserica sa.

Atât boierii, cât și episcopul revendicaseră autonomia provinciei și a eparhiei, unii politic, celălalt prin propunerea de ridicare la rangul de mitropolie ce i se cuvenea ca moștenitoare a vechii mitropolii a Severinului și care ar fi implicat hirotonirea la Constantinopol. Dar acest spor de putere și de prestigiu era în totală contradicție cu efortul Vienei de a restrânge autonomia provinciei[42]. Deoarece fusese ocupată cu puterea armată, Oltenia nu a putut dobândi statutul de aliat și deci autonomia care intra în vederile românilor, ci a devenit o provincie a imperiului, fiind așadar ruptă nu numai de scaunul domnesc de la București, dar și de mitropolia Ungrovlahiei, și trecând, în pofida protestelor ferme și repetate ale episcopului Damaschin, în subordinea mitropoliei sârbe de la Belgrad, aflată sub control austriac. Vlădica Damaschin a adus, împotriva acestei decizii, toate argumentele canonice posibile (vechimea mult mai mare a scaunului de la Râmnic, față de cel de la Belgrad; titlul onorific de mitropolit al Amasiei care îi revenea, ca moștenitor al vechii eparhii a Severinului și care nu putea fi inferior mitropolitului de Belgrad[43]), dar noua stăpânire privea această chestiune doar politic.

Intenția Vienei era să rupă legăturile Bisericii Olteniei cu Răsăritul ortodox – inclusiv legăturile tradiționale ale mănăstirilor închinate cu patriarhiile și mănăstirile răsăritene[44] – și să o aservească cât mai mult controlului guvernamental. Pentru a rupe și vechile legături ale românilor ortodocși din zona Brașovului cu Țara Românească, autoritățile aus-

40 Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă*, 1718-1739, ed. II, București, 1998, p. 30.

41 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia...*, p. 10.

42 Ș. Papacostea, *Oltenia ...*, p. 289.

43 N. Iorga, *Istoria Bisericii...*, pp. 102-103, N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia...*, pp. 20-21.

44 *Ibidem*, p. 19.

triece i-au aşezat sub oblăduirea vlădicăi de la Râmnic[45] – nebănuind însă uriaşul sprijin care urma să le vină de aici, prin difuzarea, devenită acum mai lesnicioasă, a tipăriturilor româneşti, ortodoxe, de slujbă. Pe lângă acestea, vlădica tradusese şi un *Catehism* care însă nu a mai ajuns să fie tipărit[46]. În schimb, una dintre puţinele cărţi pe care a apucat să le tipărească în noua tiparniţă înfiinţată de el la Râmnic în ultimii ani de viaţă, *Învăţătura pentru şapte Taine* (1724), s-a difuzat rapid în Transilvania şi s-a dovedit atât de utilă creştinilor ortodocşi, încât a fost foarte curând interzisă de sinodul Episcopiei unite (1725)[47].

Cererea principală a Bisericii Olteniei, formulată de episcop şi de delegaţiile de boieri chiar mai înainte de sfârşitul războiului, aceea de respectare integrală a credinţei ortodoxe, a revenit în toate memoriile adresate Curţii de la Viena şi a fost acceptată uşor, din moment ce, pe termen scurt, apropierea de Roma a acestei provincii covârşitor ortodoxe era considerată un deziderat nerealist[48] – fapt care a scutit Oltenia de dramele şi muceniciile care s-au petrecut în Transilvania. Totuşi, raporturile Bisericii cu guvernul au fost tot timpul încordate, din cauza politicii de îngrădire a drepturilor provinciei şi de control tot mai strâns asupra vieţii bisericeşti. Solicitările episcopului Damaschin au rămas, în general, fără ecou, deşi, personal, vlădica s-a bucurat de respectul autorităţilor, după cum reiese din aceste amintiri, consemnate la mai bine de jumătate de veac de la săvârşirea lui:

„...Kir Damaschin, carele pentru înălţimea învăţăturii lui şi pentru podoaba voroavei limbii latineşti şi a altoru feluri de limbi s-au învrednicit de au fost chiemat la înpărăteasca cetate şi s-au cinstit de înpăratul ce stăpânia atunci acolo cu daruri..."[49]

Corespondenţa păstrată a episcopului Damaschin cu boierii care în 1718 plecaseră din nou la Viena pentru negocieri, îl arată deosebit de atent la toate încercările ocupanţilor de a restrânge drepturile bisericeşti şi boiereşti. El îi sfătuieşte să solicite înlăturarea străinilor (în special a grecilor) din toate demnităţile laice şi bisericeşti, din toate dregătoriile importante („să nu se amestece străinii între noi"[50]); vechile privilegii ale Bisericii să fie păstrate (scutirea de dijmă, de vămile interne etc.) şi, mai ales, soldaţii austrieci să părăsească încartiruirile din mănăstiri[51]– deoarece, într-o ţară în care turcii interziseseră fortificaţiile, singurele puncte întărite, adecvate pentru organizarea de cazărmi sau de eventuale rezistenţe, erau mănăstirile.

Abia în februarie 1719 a fost publicat decretul imperial ce cuprindea noua „constituţie" a provinciei, respectiv măsurile de organizare şi administrare a Olteniei[52], măsuri ce s-au dovedit a fi foarte severe. Guvernul îşi vădea acum intenţia de a exercita un control direct şi asupra Bisericii – prin numirea sau destituirea egumenilor de către administraţia locală şi generalul comandant, iar nu de către episcop, prin confirmarea episcopului de către Curtea de la Viena, dintr-o listă de trei

45 *Ibidem*, p. 56; Ş. Papacostea, *Oltenia...*, n.2, p. 299.

46 Al. Lăpedatu, „Damaschin episcopul şi dascălul...",p. 579.

47 *BRV* II, pp. 22-23; pr. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, II, p. 331.

48 Ş. Papacostea, *Oltenia...*, pp. 288–289.

49 Predoslovia celei de-a şasea ediţii a *Antologhionului* damaschinian (Râmnic, 1786): Daniela Poenaru, *Contribuţii la bibliografia românească veche*, Muzeul judeţean Dâmboviţa, 1973, p. 228. Cu ocazia negocierilor la care participase în 1717 la Viena, împăratul Carol al VI-lea îi dăruise o cruce. N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia...*, p. 10.

50 Ş. Papacostea, *Oltenia...*, p. 153.

51 N. Iorga, *Istoria Bisericii...*, p. 102; N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia...* p. 10.

52 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia...*, p. 19 şi anexele 4, p. 138 şi 6, p. 139.

nume propuse de adunări elective mixte, laice și bisericești[53], prin revizuirea titlurilor de stăpânire a moșiilor mănăstirești, prin controlul gestiunii economice a mănăstirilor, nu de către episcop, ci de administrația civil-militară. În fața acestei perspective, episcopul Damaschin a încercat să opună rezistență, propunând el însuși un proiect de reorganizare bisericească. Împreună cu patru egumeni aleși (arhimandritul Ioan de la Hurezi, Ștefan al Bistriței, Ștefan al Arnotei și Pahomie al Govorei[54]), adunați în noiembrie 1719 în chiliile de la Mănăstirea Hurezi, el a elaborat un proiect care viza, de fapt, emanciparea Bisericii Olteniei de sub tutela laică a guvernului: Episcopia Râmnicului nu se va subordona Mitropoliei Belgradului, ci Patriarhiei de la Constantinopol; episcopul urma să fie singurul în măsură să numească ori să destituie egumenii mănăstirilor, să reprezinte mănăstirile înaintea guvernului, să verifice, împreună cu soborul, gestiunea acestora, să aprobe ridicarea de noi biserici și mănăstiri. Micul sinod solicita de asemenea restabilirea vechilor drepturi ale mănăstirilor (scutirile de diferite taxe) și a vechilor rânduieli interne[55]. Intenției administrației de a organiza la Craiova o școală latinească pentru bulgarii catolici de la Chiprovăț, aduși acolo, micul sinod hurezean îi opunea propunerea înființării unei școli românești la Râmnic:

„Am socotit cu tot soborul că lucru plăcut lui Dumnezeu iaste și de folosul țării ca să să facă aici în țară două școale, una rumânească, alta latinească. Înse cea rumânească să fie în Râmnic pe seama Episcopului și a mânăstirilor și a popilor și ce ar fi cheltuiala dascălilor și a copiilor seraci, să fie de la dânșii. Iară cea latinească să fie la Craiova pe seama domniei și a boiarilor și a țării, să le poarte grija de toată cheltuiala."[56]

Nimic din aceste cereri nu s-a îndeplinit, cu excepția școlii latinești; în 1725 s-a dat decretul definitiv de supunere a Episcopiei Râmnicului, scaunului belgrădean[57]; guvernul s-a amestecat tot mai mult în viața Bisericii[58], inclusiv în viața monahală, în raportul dintre stareți și obște; în organizarea mănăstirilor au intervenit adesea ispravnici numiți de administrația imperială; clerul de mir a intrat și el, din considerente fiscale,

53 Ș. Papacostea, *Oltenia…*, p. 290.

54 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia…*, p. 20.

55 *Ibidem*, pp. 20-23; N. Iorga, *Istoria Bisericii…*, p. 103.

56 Ș. Papacostea, *Oltenia…*, n. 4/p. 299.

57 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia…*, pp. 53–54.

58 Când, în 1723, egumenul de la Căluiu a fost depus din preoție și din egumenie de către administrație, episcopul Damaschin a fost doar informat despre aceasta: N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia…*, p. 41 și anexa 21, p. 154.

în atenţia noii stăpâniri[59]. Un al doilea sinod, ţinut de episcop în 1725 cu egumenii de la Bistriţa, Hurezi, Segarcea, Arnota, Govora şi Căluiu protesta împotriva unor dări impuse mănăstirilor[60]. Pentru dovedirea justeţii păstrării vechilor privilegii mănăstireşti, episcopul şi egumenii au fost nevoiţi să înfăţişeze stăpânirii documentele şi actele de proprietate: semnătura episcopului Damaschin se află pe mai toate catagrafiile celor 18 mănăstiri de călugări, 5 de maici şi 17 schituri[61]. Cu durere va fi văzut bătrânul episcop afluxul de catolici (bulgari, germani, maghiari) în chiar scaunul de la Râmnic, unde funcţiona o mănăstire franciscană, subvenţionată de guvern[62]. Chiar dacă izolat, cazul egumenului de la Segarcea care în 1724 îmbrăţişase Uniaţia[63], va fi otrăvit şi mai mult ultimii ani de viaţă ai vlădicăi.

În acest context pare neobişnuit de cutezătoare cererea episcopului Damaschin, adresată în toamna anului 1725 comandantului austriac Karl Tige, *Oberdirektor*-ul peste Oltenia, şi Consiliului imperial de război, de a tipări la Râmnic cărţi liturgice în limba română. Invitat de autorităţi să arate ce carte doreşte să publice – pentru ca aceasta să fie „examinată precis"[64] – episcopul revenea în 22 noiembrie, câteva zile înainte de săvârşirea sa, cu o scrisoare conţinând explicaţia proiectului său[65]:

„Cărţile însă pe care mă gândeam să le tipăresc nu sunt născociri ale minţii mele, ci sunt vechi cărţi bisericeşti, obişnuite în ritul nostru răsăritean, de citit şi de cântat, care sunt tipărite şi în Veneţia în limba greacă şi apoi sunt vândute în toate părţile unde se găsesc greci; asemenea cărţi tipărite se află şi în limba slavonă, [fiind] tipărite în toată Serbia şi Bulgaria şi în Polonia şi în Rusia Mare şi Mică şi chiar în Oltenia şi în Muntenia şi în Moldova şi în Transilvania, în toate bisericile româneşti. Cum aceste cărţi sunt slavone şi văzând eu că românii noştri stau în biserici, din cauza neştiinţei lor, precum boii, fără să înţeleagă ce citesc şi ce cântă şi pleacă din biserici fără nici un rod, m-am îngrijit, din dumnezeiesc îndemn şi cu multă osteneală, cu zece ani în urmă, să traduc din limba greacă şi slavonă în limba noastră românească simplă şi astfel de cărţi mă gândeam să tipăresc din motivele arătate, spre slava lui Dumnezeu şi nemoartă pomenirea Sfintei Kesariceştii Majestăţi Catolice, dar până acum strădania a rămas zadarnică şi va rămâne mai departe, deoarece deocamdată nu avem nici

59 Ş. Papacostea, *Oltenia…*, p. 295.

60 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia…*, p. 39.

61 *Ibidem*, p. 32.

62 Ş. Papacostea, *Oltenia…*, p. 297 şi n. 3.

63 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia…*, p. 44 şi anexa 28, p. 158.

64 *Ibidem*, p. 58 şi anexa 45, p. 163.

65 *Ibidem*, pp. 164–165 (originalul latin).

Vreme îndelungată episcopul și dascălul Damaschin fusese lipsit de posibilitatea tipăririi cărților traduse. Dar din propriile sale venituri, adunate timp de mulți ani, a reușit... să cumpere o tipografie cu tot materialul xilografic necesar, să angajeze un meșter priceput și să cumpere hârtia pentru primele cărți.

tipograf priceput, nici bani, căci de o mare sumă de bani este nevoie când sunt tipărite asemenea cărți. Când Domnul ne va da astfel de putere și de vom putea afla vreun binefăcător care să ne poată ajuta cu bani pentru această dumnezeiască lucrare, atunci va fi cu putință și să se înceapă aceasta, și, înainte ca acest lucru să se întâmple, voi trimite, potrivit poruncii Excelenței Voastre, un exemplar Ilustrului Domn Secretar al Consiliului Aulic de Război, întrucât fără știrea Excelenței Voastre și a Ilustrului Domn Secretar, nu voi începe aceasta în nici un chip.

Prima carte pe care doresc să o tipăresc se numește în grecește *Minologion* și conține sărbătorile din duminici, ale Sfintei Fecioare Maria, Maica lui Hristos și ale tuturor sfinților de peste an, începând cu luna septembrie și până în ultima [zi] din august; din această carte vă voi trimite, când va fi nevoie spre lămurire, o lună în limba română, întreaga carte fiind cu neputință de trimis, cu toate că din acea carte citim și cântăm zilnic în biserica noastră, deoarece o lună este destul pentru toate spre exemplificare; după aceasta, cu bucurie și fără nici o teamă vom trimite lucrarea tipărită în întregime, și nu una, ci mai multe [exemplare] și atunci se va vedea adevărul nostru și care sunt slujbele în biserica noastră.

Cu umilință rog pe Excelența Voastră să socotească a fi de folos pomenirea la Augusta Curte a cărților amintite mai sus, ca să nu fiu în nici un chip bănuit, întrucât mă știu întru toate credincios Kesariceștii Sale Majestăți Catolice..."

Administrația austriacă adăuga, în adresa de însoțire a petiției, că

„Damaschin episcopul Râmnicului cere eliberarea unei aprobări pentru a putea distribui, fără vreo opreliște, în Transilvania, Banatul Timișoarei și districtul Aradului, cărțile de rugăciune tipărite la Râmnic, [fiind] în română și destinate învățăturii poporului român."[66]

Vreme îndelungată episcopul și dascălul Damaschin fusese lipsit de posibilitatea tipăririi cărților traduse. Dar din propriile sale venituri, adunate timp de mulți ani, a reușit, probabil în cursul anului 1723, să cumpere o tipografie cu tot materialul xilografic necesar, să angajeze un meșter priceput (pe Ilie Cernăvodeanul) și să cumpere hârtia pentru primele cărți[67]. A fost prima tipografie de la sud de Carpați pe care nu domnia a obținut-o. Tipărirea a început de fapt cu un an înaintea corespondenței amintite, cu *Ceaslovul* românesc (1724, august 26),

„...într-acest chip așezat și tipărit în Sfânta Episcopie a Râmnicului, cu porunca și toată cheltuiala la facerea tipografiei de nou și la tipărirea acestei cărți a preasfințitului și de Dumnezeu iubitoriul[ui] Kir Damaschin, Episcopul Râmnicului..."[68]

66 *Ibidem*, p. 59 și anexa 46, pp. 163–164 (originalul german).

67 O moară de hârtie, înființată de Matei Basarab pe la 1642 pentru nevoile tipografiei de la Govora, a funcționat în chiar vatra orașului Râmnic. Informațiile despre ea se opresc însă în 1708, respectiv anul în care Sf. Antim, fiind ales mitropolit, se mută la București, luând cu el și tipografia de la Râmnic. Aurelian Sacerdoțeanu, „Fabrica de hîrtie din Rîmnicul Vîlcii în secolul al XVII-lea", *Buridava*, I (1972), pp. 273–284.

68 BRV IV, p. 47.

Au urmat *Învățătura pentru șapte Taine* (1724) și *Psaltirea românească* (1725). Se vede însă că difuzarea *Învățăturii* printre românii din Ardeal a nemulțumit atât de mult autoritățile, încât acestea nu numai că au interzis-o (1725), dar s-au decis și să cenzureze activitatea tipografică a episcopului, fapt care explică tensiunea înregistrată în corespondența menționată din toamna târzie a lui 1725: autoritățile pretind să „examineze precis" cărțile propuse spre tipărire, iar episcopul le apără, arătând că „atunci se va vedea adevărul nostru". Așa se face și că nu a mai putut publica acel Catehism pe care îl destinase în primul rând românilor transilvăneni.

Motivația uriașului său „proiect editorial" era cât se poate de limpede: „din dumnezeiesc îndemn" dorea ca toți românii să poată avea folos duhovnicesc din slujbele săvârșite în limba lor și vedea în aceasta un neprețuit sprijin adus ortodocșilor din Transilvania, pentru păstrarea nealterată a credinței lor. Lucrul s-a aflat, desigur, în conflict cu interdicția, emisă în decembrie 1725 de Consiliul imperial de război, de a difuza cărțile dincolo de munți[69]; totuși, cărțile tiparniței lui Damaschin de la Râmnic, publicate în tiraje foarte generoase, s-au bucurat de o largă circulație în toate provinciile românești – chiar și în Moldova, unde întâlneau tipăriturile ieșene – dar mai ales, așa cum își dorise, „în Transilvania, Banatul Timișoarei și districtul Aradului", inclusiv în Maramureș. Circulația lor clandestină peste munți nu a încetat după 1739, când Oltenia a revenit în hotarele Țării Românești, astfel că traducerile lui Damaschin, reluate în numeroase ediții în tot cursul secolului al XVIII-lea și al celui următor, și-au împlinit menirea în pofida opoziției autorităților imperiale[70]. Ținând cont de faptul că, pe atunci, nici chiar în tiraje mari, cheltuielile tiparului nu se puteau acoperi numai din vânzarea cărților[71], înțelegem că Episcopia a depus eforturi considerabile pentru finanțarea atât de activei sale tipografii; statornicia cu care episcopii de Râmnic au susținut această investiție duhovnicească, națională și educativă de-a lungul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, îi așează, cu adevărat, în rândul ctitorilor de neam.

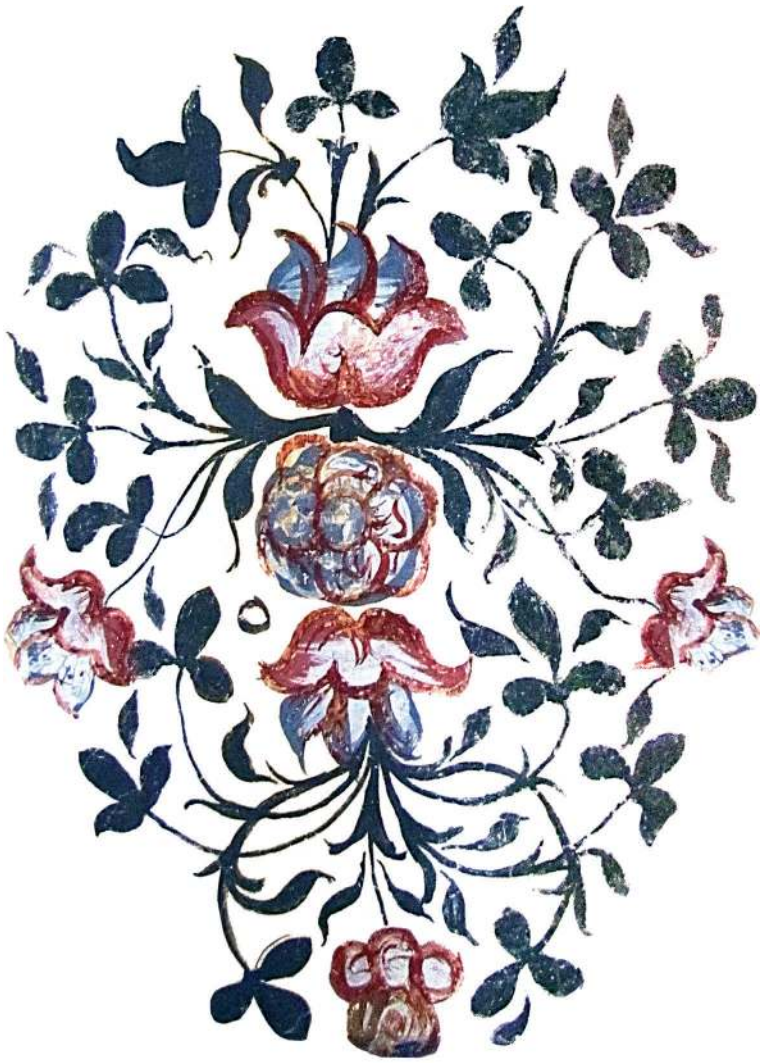
Afirmația episcopului Damaschin că a început traducerea cărților de cult „cu zece ani în urmă" (deci către 1715) pare mai greu de înțeles, din moment ce activitatea lui este atestată cel puțin din 1700, prin traducerea *Octoihului*. Este posibil ca aici să se fi strecurat o aproximare diplomatică,

69 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia...*, p. 59 și anexa 50, p. 167. Aceasta deși comandantul Tige, în referatul înaintat la 12 decembrie 1725 Consiliului de război, referat ce însoțea amintita scrisoare din 22 noiembrie a vlădicăi, sublinia că aceste cărți „nu conțin controverse [teologice], ci sunt simple cărți de rugăciune": ibidem, anexa 52, p. 171.

70 B. Teodorescu, „Episcopul Damaschin...", p. 642 și Virgil Molin, „Tiparnița de la Râmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva catolicismului din Transilvania (1705–1800)", *Mitropolia Olteniei*, XII (1960), nr. 7-8, pp. 458-471.

71 Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, 1985, p. 120.

pentru a nu lega începutul activității sale de numele Sfântului Constantin Brâncoveanu, marele apărător al Ortodoxiei[72] și lăsând în acest fel impresia că lucrarea lui de traducere ar avea doar un simplu rol bisericesc și educativ („...fiind destinate învățăturii poporului român"). De altfel, cei zece ani despre care vorbește au fost atât de frământați, încât cu greu ar fi putut găsi destul răgaz pentru o operă atât de vastă.



72 Deși Brâncoveanu era apreciat la Viena pentru serviciile diplomatice aduse, totuși intervențiile sale în Transilvania – ce încercau, discret, să ajute pe românii ortodocși amenințați de Uniație – au fost oprite în 1702, fiind socotite amestec în treburile interne ale imperiului. Paul Cernovodeanu, „Viața politică la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Epoca lui Constantin Brâncoveanu", *Istoria Românilor,* IV, București, 2012, p. 256.